

❖ พระพุทธรูปและเทวรูป ❖

ศิลปะล้านนา สุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์

สำนัก
พิมพ์คตติ

พระพุทธรูปและเทวรูป
ศิลปะล้านนา สุโขทัย อโยธยา
และรัตนโกสินทร์

พระพุทธรูปและเทวรูป
ศิลปะล้านนา สุโขทัย อโยธยา
และรัตนโกสินทร์

สำนัก
พิมพ์ คติ

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

พระพุทธรูปและเทวรูป : ศิลปะล้านนา สุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์.-- กรุงเทพฯ : คติ, 2555.
288 หน้า.

1.พระพุทธรูป. I. ชื่อเรื่อง.

294.31218

ISBN 978-616-90706-8-9

พระพุทธรูปและเทวรูป : ศิลปะล้านนา สุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์

พิมพ์ครั้งที่ ๑ เมษายน ๒๕๕๕

จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม

ราคา ๔๙๐ บาท

สงวนลิขสิทธิ์เรื่องและภาพโดย © บริษัท สำนักพิมพ์แสงแดด จำกัด

ห้ามลอกเลียนหรือนำภาพไปใช้ไม่ว่าส่วนใดส่วนหนึ่งของหนังสือ นอกจากได้รับอนุญาต

สำนัก
พิมพ์

คติ

อยู่ในเครือบริษัท สำนักพิมพ์แสงแดดเพื่อนเด็ก จำกัด

คณะผู้จัดทำ

กรรมการผู้จัดการ นิดดา หงษ์วิวัฒน์

ผู้จัดการทั่วไปและผู้จัดการฝ่ายผลิต น่าน หงษ์วิวัฒน์

ผู้จัดการฝ่ายการตลาด ปราณี พงษ์พันธ์

ที่ปรึกษาฝ่ายผลิต จิรนนท์ ทับเนียม

บรรณาธิการเล่ม นิดดา หงษ์วิวัฒน์

ผู้ประสานงานเล่ม วชิรวิทย์ ศรีสรรพวงค์

พิสูจน์อักษร วชิรวิทย์ ศรีสรรพวงค์, สมพร คารมย์

บรรณาธิการศิลป์ ตุลย์ หงษ์วิวัฒน์

ศิลปกรรม ณรงค์ศักดิ์ บุญชุม

ฝ่ายการตลาด บุญเจริญ หมั่นศรี, ฉัตรชัย กางมันต์, ยุทธชัย พิมพ์สาลี

ฝ่ายการเงิน ชลธิชา อ่วมดวง, วรณีย์ ทองสม, มลิวรรณ เจนจบ

หัวหน้าสายส่ง ชาญชัย พยอ

ฝ่ายผลิต นภาพกร ขำชัยภูมิ, กนกวรรณ สอนสุคนธ์

แยกสี บริษัท สแกนอาร์ต จำกัด โทร. ๐-๒๒๙๒-๐๒๗๙-๘๑

พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์ดี จำกัด โทร. ๐-๒๔๐๑-๙๔๐๑

จัดจำหน่ายโดย บริษัท สำนักพิมพ์แสงแดด จำกัด

๓๒๐ ลาดพร้าว ๙๔ (ทาวน์ อิน ทาวน์) แขวงพลับพลา เขตวังทองหลาง กทม. ๑๐๓๑๐

สั่งซื้อหนังสือติดต่อฝ่ายการตลาด โทร. ๐-๒๙๓๔-๔๔๑๔ ต่อ ๑๐๒-๑๑๐

แฟกซ์ ๐-๒๕๓๘-๑๔๙๙, ๐-๒๙๓๔-๔๔๑๕ e-mail : marketing@sangdad.com

ติดต่อฝ่ายบรรณาธิการสำนักพิมพ์ โทร. ๐-๒๙๓๔-๔๔๑๔ ต่อ ๒๐๗ แฟกซ์ ๐-๒๙๓๔-๔๔๑๑

e-mail : sdbooks@sangdad.com

จากสำนักพิมพ์

“ศิลป์” ถ้อยคำที่หมายรวมในสุนทรียภาพของมนุษย์ อันแสดงออกผ่านงานศิลปะบริสุทธิ์ รวมถึงงานศิลปะหัตถกรรม ทั้งเครื่องประดับ และเครื่องมือใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่นเดียวกันกับในงาน “ศาสนศิลป์” รูปเคารพทั้งพระพุทธรูปและเทวรูป ต่างก็แฝงไว้ด้วยความงดงามทางสุนทรียศิลป์ตามยุคสมัย อันมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปตามความนิยม คติ และความเชื่อ

กว่าพันปีมาแล้วที่ประเทศไทยมีการสร้างรูปเคารพกันมา โดยเป็นผลมาจากการติดต่อกับประเทศอินเดีย ดินแดนอันเป็นถิ่นกำเนิดศาสนาสำคัญของโลก ทั้งฮินดู และพุทธศาสนา โดยก่อนที่จะมีการผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมและระบอบทศกัณฐ์ จนเกิดเป็นงานศาสนศิลป์ที่มีลักษณะเฉพาะอันบ่งบอกถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ชัดเจนและโดดเด่นเป็นของตนเองนั้น การสร้างรูปเคารพในพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูระยะแรกยังคงมีรูปแบบที่เชื่อมโยงแนบแน่นกับคติความเชื่อดั้งเดิมที่ได้สืบทอดกันมาจากประเทศอินเดีย

สำหรับการสร้างพระพุทธรูป เริ่มแรกมีจุดประสงค์เพียงเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้รำลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพากันน้อมใจประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ หากเนื่องด้วยการสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วหลายศตวรรษ จึงไม่มีผู้ใดทราบลักษณะที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า คงเหลือเพียงถ้อยคำบอกเล่าสืบทอดกันมา ดังปรากฏในคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ กล่าวถึงลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการของพระพุทธองค์ กอปรกับการสร้างงานประติมากรรมไม่สามารถนำลักษณะมหาบุรุษทั้ง ๓๒ ประการมาแสดงไว้ได้ทั้งหมด ช่างผู้สร้างจึงจำเป็นต้องลดทอน และแสดงลักษณะมหาบุรุษในพระพุทธรูปไว้เพียงบางประการ ก่อเกิดเป็นพุทธลักษณะสืบเนื่องกันมา

ทั้งนี้ เป็นเวลายาวนานที่อาณาจักรไทยเดินทางผ่านประวัติศาสตร์ทั้งความรุ่งเรืองและความเสื่อมถอย ความนิยมและคติบางอย่างเปลี่ยนแปลง บางอย่างยังคงได้รับการสืบทอด ดังปรากฏหลักฐานหลงเหลือในปัจจุบันให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ความเป็นมา เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ จึงอาจเปรียบได้ดังการเดินทางย้อนกลับไปเพื่อเรียนรู้อดีตผ่านงานศาสนศิลป์ นับตั้งแต่ยุคสมัยล้านนา เรื่อยมาจนกระทั่งถึงรัตนโกสินทร์ แน่หนอนว่ากาลเวลาล่วงเลยไปพร้อมกับ การสาบสูญของหลักฐานบางอย่าง หากเนื้อหาและรูปภาพที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ อาจกล่าวได้ว่ามีความสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะสามารถรวบรวมไว้ในปัจจุบัน

ไม่มากนักน้อย ทางสำนักพิมพ์หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจศึกษาความเป็นมาของงานศาสนศิลป์ไทย

สำนักพิมพ์คดี

เมษายน ๒๕๕๕

สารบัญ

บทนำ : พระพุทธรูปและเทวรูป (จากล้านนาถึงรัตนโกสินทร์)	๙
๑. พระพุทธรูปศิลปะล้านนา	๑๗
๒. พระพุทธรูปและเทวรูปศิลปะสุโขทัย	๑๐๙
๓. พระพุทธรูปและเทวรูปศิลปะอยุธยา	๑๗๑
๔. พระพุทธรูปและเทวรูปศิลปะรัตนโกสินทร์	๒๓๑
บรรณานุกรม	๒๔๗

บทนำ :

พระพุทธรูปและเทวรูป
(จากล้านนาถึงรัตนโกสินทร์)

บทนำ : พระพุทธรูปและเทวรูป (จากล้านนาถึงรัตนโกสินทร์)

งานประติมากรรมอันเกี่ยวเนื่องในศาสนาปรากฏหลักฐานมาช้านาน เฉพาะงานประติมากรรมที่เรียกว่า “ถาวรวัตถุ” ในพุทธศาสนา พบปรากฏหลักฐานครั้งแรกในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๗๐ – ๓๐๗) แห่งราชวงศ์โมริยะ เมื่อทรงโปรดให้สร้างถาวรวัตถุเพื่อใช้เป็นเครื่องระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อาทิ ศิลาล้างกับงาช้าง สัญลักษณ์ที่ใช้แทนพระพุทธเจ้าขณะทรงตรัสรู้ และศิลาธรรมจักรกับกวางหมอบ สัญลักษณ์ที่ใช้แทนพระพุทธเจ้าขณะทรงแสดงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ฯลฯ

กล่าวสำหรับการสร้างประติมากรรมรูปเคารพในระยะเริ่มแรก มีจุดประสงค์เพื่อการรำลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้พากันน้อมใจประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธองค์ หากการที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานไปนานแล้วหลายศตวรรษ ลักษณะที่แท้จริงของพระพุทธองค์เป็นเช่นใดจึงไม่มีใครทราบแน่ชัด การปรากฏหลักฐานของพระพุทธรูปครั้งแรกในสมัยพระเจ้ากนิษกะ (พ.ศ. ๖๖๓ – ๗๐๕) จึงมีลักษณะที่เป็นไปตามอุดมคติของยุคสมัยในศิลปะแบบที่เรียกว่า “คันธาระ” อันแสดงถึงอิทธิพลศิลปะกรีกอย่างชัดเจน กล่าวคือ มีพระพักตร์กลม พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เล็ก พระเกศาหยักศกและยาว และทรงครองจีวรคล้ายเครื่องแต่งกายของชายชาวโรมัน

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปยังดินแดนต่างๆ การสร้างพระพุทธรูปในระยะแรกยังคงปรากฏอิทธิพลของศิลปะอินเดียผสมผสาน เช่นกันกับการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานมากกว่าหนึ่งพันปี การสร้างพระพุทธรูปในช่วงแรกยังคงปรากฏอิทธิพลทางศิลปะจากดินแดนอันเป็นต้นกำเนิดอย่างเด่นชัด ก่อนที่จะมีการคลี่คลายผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมและระบอบท้องถิ่น กลายเป็นงาน “พุทธศิลป์” อันมีรูปแบบเฉพาะตัวตามยุคสมัย

สำหรับพระพุทธรูปที่พบในดินแดนล้านนาอันมีรูปแบบแสดงถึงการผสมผสานอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากหลายแหล่งเข้าด้วยกัน ก่อนที่ในระยะเวลาดังกล่าวจะพัฒนาไปจนมีความเด่นชัดขึ้น ทั้งนี้ยังคงมีรูปแบบอันสะท้อนถึงอิทธิพลจากภายนอกที่เข้ามาสัมพันธ์ในแต่ละช่วงเวลา หากผ่านการเลือกสรร ลักษณะที่ต้องรสนิยมของตนมาผสานกับศิลปะร่วมสมัยจากภายนอก พระพุทธรูปที่แสดงลักษณะของความเป็นล้านนาอย่างแท้จริงจึงอาจหมายถึงพระพุทธรูปที่รับเอาอิทธิพลจากศิลปะอินเดียแบบปาละเข้ามา อันมีลักษณะร่วมกับพระพุทธรูปแบบสุโขทัยรุ่นแรก คือ มีลักษณะพระพักตร์กลม แสดงอาการอมยิ้ม ไม่มีขอบโหนพระศก ขมวดพระเกศากลมใหญ่ พระเนตรเหลือบลงต่ำ พระวรกายอวบอ้วน พระอุระนูน ส่วนใหญ่ครองจีวรห่มเฉียง มีชายสังฆาฏิห้อยอยู่เหนือพระถันซ้าย ปลายเป็นลายเชือกทาบ มักอยู่ในท่าประทับนั่งขัดสมาธิเพชรเห็นฝ่าพระบาททั้งสองข้างบนฐานบัวที่มีเกสรบัวระอบ และส่วนมากมักแสดงปางมารวิชัย

พระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย ศิลปะล้านนา

ในศิลปกรรมสุโขทัยปรากฏลักษณะของศิลปกรรมร่วมแบบเขมรอันสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดูและพุทธศาสนานิกายมหายาน ดังหลักฐานประติมากรรมรูปเคารพในระยะแรกพบที่ศาลตาผาแดงในเมืองสุโขทัย คือ รูปเทวดา เทวนารี หรือนางอัสร จนเมื่อคติความเชื่อในพุทธศาสนานิกายเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ได้เข้ามาเผยแผ่ยังสุโขทัยและมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงคติการสร้างรูปเคารพไปจากเดิม เกิดเป็นความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปที่สะท้อนถึงคติความเชื่อในแบบพุทธศาสนานิกายเถรวาทเพื่อกราบไหว้บูชาแทนรูปพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนานิกายมหายาน หรือเทวรูปในศาสนาฮินดูที่บูชากันมาแต่เดิม

ลักษณะของพระพุทธรูปในระยะแรกของศิลปะสุโขทัยมีความคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปในศิลปะล้านนาแบบเชียงแสนรุ่นแรก ทำให้นักวิชาการเชื่อว่า พระพุทธรูปหมวดวัดตะกวน หรือแบบสุโขทัยรุ่นแรก คงได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรูปล้านนาแบบเชียงแสนรุ่นแรกที่สูงขึ้นก่อน และต่อมาจึงคลี่คลายกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวตามแบบฉบับพระพุทธรูปสุโขทัย อันเป็นผลงานการสร้างสรรค์ตามแนวความเชื่อทางศาสนาอันสงบระงับ ก่อนปรากฏเป็นพระพุทธรูปที่มีความงดงามอ่อนช้อยเป็นเอกดังเช่น พระพุทธรูปสุโขทัยหมวดใหญ่ และแม้จะมีอิทธิพลความเชื่อของศาสนาฮินดูผสมผสานอยู่บ้าง ดังปรากฏหลักฐานการสร้างเทวรูปต่างๆ เช่น พระนารายณ์ พระพรหม พระอิศวร เป็นต้น แต่ก็มีรูปแบบที่แสดงออกถึงความงดงามอ่อนช้อยคล้ายคลึงกับลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปอันถือเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะสุโขทัย

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการสร้างรูปเคารพที่มีรูปแบบอิทธิพลทางศิลปะร่วมแบบเขมรในศิลปกรรมสมัยอยุธยา อันสร้างขึ้นเพื่อสื่อเรื่องราวจากความเชื่อในพุทธศาสนานิกายเถรวาท ตามความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปเพื่อความหมายแทนองค์พระพุทธรูปเจ้า ดังตัวอย่างประติมากรรมรูปบุคคลนั่งยกแผ่นสัมฤทธิ์ที่แสดงภาพพระสมณโคดมเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ ฯลฯ

โดยนักวิชาการบางท่านเชื่อว่าบริเวณที่เป็นพระนครศรีอยุธยา ส่วนหนึ่งเคยเป็นที่ตั้งของ เมืองอโยธยาอันเป็นเมืองหน้าด่านของลพบุรีมาก่อน ด้วยหลักฐานพงศาวดารสมัยอยุธยากล่าวถึงการสร้าง พระเจ้าพนัญเชิง เมื่อพุทธศักราช ๑๘๖๗ ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนที่จะมีการสถาปนากรุงศรีอยุธยา พระพุทธรูปองค์นี้เชื่อกันว่าเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ที่วัดพนัญเชิง โดยสันนิษฐานว่าเมืองอโยธยาน่าจะอยู่ในบริเวณด้านตะวันออกของเกาะเมืองอยุธยา ดังปรากฏโบราณสถานสำคัญ อาทิ วัดธรรมิกราช วัดขุนเมืองใจ วัดป่าแก้ว วัดพุทธโสธรวรย์ และวัดพนัญเชิง นอกจากนี้ยังพบหลักฐานโบราณวัตถุจำนวนหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะเรียกว่า “ศิลปะอู่ทอง” หรือ “ศิลปะอโยธยา” โดยนักวิชาการบางท่านได้เสนอให้เรียกว่าสกุลช่าง สุพรรณบุรี-สุพรรณบุรี เพราะพบหลักฐานพระพุทธรูปลักษณะดังกล่าวอยู่เป็นจำนวนมากในบริเวณนี้

พระพุทธรูปศิลปะอู่ทองส่วนมากมักทำด้วยสำริด และมีบ้างที่ทำจากปูนปั้นและดินเผา พระพุทธรูปสำคัญในสมัยอยุธยาตอนต้นจึงล้วนเป็นพระพุทธรูปที่สร้างด้วยโลหะ หรือเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นแทบทั้งสิ้น ลักษณะอิทธิพลศิลปะอู่ทองในพระพุทธรูป

พระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย ศิลปะสุโขทัย

พระนรินทราย ทองเหลืองกะไหล่ทอง
ศิลปะรัตนโกสินทร์

พระพุทธรูปสำริด ทรงเครื่องใหญ่
ปางมารวิชัย ศิลปะอยุธยา

รูปอยุธยา นี้คงปรากฏมาจนถึงรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หลังจากนั้นรูปแบบประติมากรรมในศิลปะสุโขทัยที่แพร่หลายมายังกรุงศรีอยุธยาได้เข้ามาผสมผสานและทำให้เกิดพระพุทธรูปที่มีลักษณะแบบอยุธยาอย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปปางอื่นๆ เกิดขึ้นในศิลปะอยุธยา เช่น พระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ขวาแบเป็นกิริยารับ มีรูปช้างกับรูปลิงประดับ และพระพุทธรูปทรงเครื่อง อันมีทั้ง พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย และ พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่

กล่าวต่อมาในศิลปกรรมยุคสมัยรัตนโกสินทร์ เริ่มต้นขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดฯ ให้ย้ายพระนครจากกรุงธนบุรีมาอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา และทรงเริ่มการก่อสร้างพระนครแห่งใหม่ โดยทรงมีพระราชประสงค์ให้มีความงดงามเสมือนพระนครศรีอยุธยา ดังนั้นงานศิลปกรรมส่วนใหญ่ที่สร้างขึ้นในช่วงเวลานี้จึงมีลักษณะของศิลปะอยุธยาเป็นต้นแบบ

ในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีพระราชศรัทธาให้อัญเชิญพระพุทธรูปสำริดโบราณที่ถูกทิ้งร้างทอดทิ้งตามเมืองเก่าต่างๆ ทางเหนือมาบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นจำนวนถึง ๑,๒๔๔ องค์ พระพุทธรูปที่อัญเชิญลงมายังพระนครในครั้งนี้ มีทั้งพระพุทธรูปในศิลปะล้านนา สุโขทัย อุทONG และอยุธยา เมื่อได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์แล้ว โปรดฯ ให้นำพระพุทธรูปขนาดใหญ่ไปประดิษฐานเป็นพระประธานตามวัดต่างๆ ที่สำคัญทั่วกรุงเทพฯ โดยพระพุทธรูปที่ถือเป็นพระพุทธรูปแบบแรกของกรุงรัตนโกสินทร์อย่างแท้จริง คือ พระประธานในพระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ฝีมือประติมากรชั้นนำแห่งช่างสิบหมู่ของวังหน้า

พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ทรงให้การทะนุบำรุงพุทธศาสนา มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมากมาย รวมถึงมีการคิดค้นพุทธลักษณะใหม่ๆ ก่อเกิดเป็นลักษณะเฉพาะตัว อาทิเช่น พระนิรันตราย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากการสร้างพระพุทธรูป ในสมัยรัตนโกสินทร์ยังมีการสร้างประติมากรรมที่ได้รับแรงบันดาลใจจากศาสนาฮินดู ประติมากรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นรูปสรวพรชีวิต กึ่งเทพกึ่งมนุษย์ และกึ่งสัตว์ หรือเป็นเทพชั้นรองลงมา อันเป็นรูปแบบที่นิยมสร้างกันมาตั้งแต่ในศิลปะอยุธยาตอนปลาย ซึ่งมักสร้างเป็นประติมากรรมลอยตัวแกะจากไม้ โดยเมื่อสืบทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์รูปแบบของประติมากรรมเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของงานศิลปะที่มีความเป็นไทยอย่างแท้จริง

